

УДК 911.3

Мельник Л.В., Собченко Г.В.

СУСПІЛЬНО – ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У статті розкрито поняття регіональної продовольчої безпеки як складової продовольчої безпеки країни, чинники її формування та напрямки удосконалення; охарактеризовано регіональні відмінності у споживання основних продуктів харчування та сучасний стан продовольчої безпеки регіонів України; доведено, що вирішення продовольчої проблеми країни і її регіонів залежить від ефективного використання природно-ресурсного, науково-технічного, промислового і соціального потенціалів кожного регіону.

В статье раскрыто понятие региональной продовольственной безопасности как составляющей продовольственной безопасности страны, факторы ее формирования и направления усовершенствования; охарактеризованы региональные различия в потреблении основных продуктов питания и современное состояние продовольственной безопасности регионов Украины; доказано, что решение

продовольственной проблемы страны и ее регионов зависит от эффективного использования природно-ресурсного, научно-технического, промышленного и социального потенциалов каждого региона.

The article explores the concept of regional food security as a component of national food security, factors of its formation and ways of improvement; characterizes the regional differences in consumption of basic foodstuffs and the current state of regional food security of Ukraine; proved that the decision of food problems of the country and its regions depends on the effective use of natural and resource, scientific and technical, industrial and social potentials of each region.

Ключові слова: продовольча безпека, регіональна продовольча безпека, рівень продовольчої безпеки.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, региональная продовольственная безопасность, уровень продовольственной безопасности.

Keywords: food security, regional food security, the level of food security.

Вступ. Постановка проблеми. Продовольчий фактор завжди грав визначальну роль у розвитку людської цивілізації. Дефіцит продуктів харчування, що періодично набував форми голоду, найдавніша з усіх глобальних проблем в історії. У сучасному світі значення цієї проблеми не зникло, а отримало ознаки продовольчої безпеки.

Продовольча безпека є важливою складовою національної безпеки держави. Вже загальноприйнято вимірювати продовольчу безпеку на світовому рівні в обсягах перехідних запасів зерна, які повинні забезпечувати потреби протягом 60 днів. Це приблизно 17% обсягів споживання. На рівні країни пороговим показником 20% обсягів імпорту продовольства, що свідчить про втрату країною продовольчої безпеки. Для України проблема продовольчої безпеки набуває особливої гостроти, що пов'язано із скорочення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції більше ніж удвічі в останні десятиліття минулого століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вчених-економістів та аграрників, які внесли посильний вклад у розробку теоретичних основ та прикладних аспектів цієї проблеми. Найбільш вагомий внесок зробили: Г.В. Балабанов, Ю.Д. Білик, В.І. Бойко, П.П. Борщевський, О.І. Гойчук, Л. В. Дейнеко, С.П. Запотоцький, А.С. Лисецький, Н.І. Мезенцева, Я.Б.Олійник, М.М. Паламарчук, М.Д. Пістун, П. Т. Саблук, М. Й. Хоружній та ряд інших. Проте дослідження проблем продовольчої безпеки, з позицій регіонального аспекту не можна назвати вичерпаними.

Формування цілей статті. Постановка завдання. Метою статті є суспільно-географічний аналіз продовольчої безпеки України, чинників її формування і напрямків забезпечення.

Вклад основного матеріалу. За визначенням ООН «Продовольча безпека – це коли людина постійно має фізичний, соціальний й економічний доступ до достатніх, безпечних і корисних продуктів, які забезпечують її потреби і харчові переваги для активного і здорового життя». Усі існуючі визначення цього поняття зводяться до можливості для кожної людини мати потрібні для її нормального інтелектуального і фізичного розвитку обсяги різноманітного харчування (фізична

доступність) у будь-який час за наявності відповідних економічних умов (економічна доступність) [5].

Продовольча безпека має складну багаторівневу системну структуру. Різні рівні продовольчої безпеки між собою мають певний взаємозв'язок і на кожному з них продовольча безпека як система отримує нові якості, що не мають її складові, кожна з яких також має свою структуру і логіку розвитку. На кожному з них реалізуються різні цілі, охоплюються усі рівні людської спільноти: світовий, національний, регіональний та особистий. На нижчому рівні вирішення проблеми продовольчого забезпечення перебуває домашнє господарство, що являє собою не окрему сукупність, а групу населення, сформовану згідно з одержуваними доходами, принципами ведення господарства, організації придбання продуктів харчування і т.д. Це особистий рівень продовольчої безпеки. Групи людей взаємодіють у певному соціумі, на окремій території та об'єднані в певні структури (район, край, область). Тому наступним рівнем рішення проблеми забезпечення продовольством є регіон. На більш високих рівнях розв'язання проблеми продовольчого забезпечення зводиться до діяльності уряду, законодавчої влади, міжнародних організацій, які аналізують динаміку виробництва продуктів харчування і на базі цього будують прогнози щодо стабільності ринку продовольства [2].

Продовольча безпека регіонів в першу чергу залежить від таких основних факторів, як рівень розвитку аграрного сектору, харчової промисловості, експортно-імпортних операцій та державного регулювання цих операцій та продовольчої безпеки. Підсумовуючи численні публікації щодо продовольчої безпеки, слід зазначити, що чинники її формування можна звести до двох груп. Перша – соціально-економічні чинники, друга – природні. До соціально-економічних чинників відносяться: демографічні (зміна чисельності та вікової структури населення, фізіологічні потреби людей в обсягах продуктів харчування); соціальні (забезпечення достойних умов життя, забезпечення добробуту населення); рівень фінансово-грошової безпеки (стабільність фінансової безпеки держави); рівень економічної безпеки (чинники, що пов'язані з досягнутим рівнем загального економічного розвитку та добробутом населення, його здатністю купувати потрібну кількість продовольства); рівень інноваційно-технічної безпеки (досягнення НТП); державна політика у сфері продовольчого забезпечення.

До природних чинників, що формують рівень продовольчої безпеки варто віднести природно-ресурсний потенціал та агрокліматичні умови і ресурси території. До групи таких чинників відносяться земельні, водні, лісові, фауністичні та агрохімічні. Вони найбільше впливають на визначення галузі спеціалізації, розвиток сировинної ланки АПК, зокрема на технологію сільськогосподарських робіт, стійкість рівня урожайності, затрат праці та засобів на одиницю продукції. Проте науково-технічний прогрес, набутий досвід сільськогосподарського виробництва створюють

можливості зменшення негативного впливу деяких природних чинників на розміщення і характер сільськогосподарського виробництва.

Поряд з соціально-економічними та природними чинниками формування продовольчої безпеки варто виділити й екологічні чинники. Це чинники, що характеризують вплив середовища на продовольчий комплекс. Урахування екологічних факторів сьогодні є дуже важливим, тому що через надмірне використання добрив і пестицидів, вже сьогодні призвело до забруднення навколишнього середовища та негативно впливає на здоров'я людей. Небезпекою для здоров'я населення є підвищений рівень забруднення продуктів харчування радіонуклідами. В приватних підсобних господарствах на забрудненій території продукти харчування формують понад 90% загальної дози опромінення людини. Для отримання чистої продукції необхідно вкладати значні кошти, що зумовлює зростання собівартості продуктів харчування. На сьогоднішній день, надзвичайно гостро стоїть питання стосовно якості харчування, тобто тих продуктів, що ми вживаємо. Говорячи про це, ми в першу чергу згадуємо про ГМО продукцію та використання її майже в усіх продуктах харчування. Сьогодні технологія створення ГМО настільки недосконала, що може бути основним джерелом біологічних і екологічних ризиків для людини і навколишнього середовища. Зараз в Україні посівні площі під ГМО складають 1 млн. га, що більше, ніж в будь-якій державі Європи [1].

Аналіз продовольчої безпеки регіону можна проводити як за допомогою методів, що використовуються для аналізу світової і національної продовольчої безпеки, так і за допомогою часткових розроблених коефіцієнтів і граничних значень. Проте вимога дотримання загальновизнаних критеріїв може виявитися нездійсненною для багатьох регіонів. Важливим і нагальним питанням завданням є розширення кола цих показників і уточнення критеріїв з урахуванням специфіки регіону. У такому випадку найзагальнішими критеріями забезпеченості продовольчої безпеки регіону можуть бути:

- 1) відповідність рівня і структури кінцевого споживання продуктів харчування раціональним фізіологічним нормам здорового харчування;
- 2) наявність виробничого потенціалу сфер АПК, достатнього для виробництва основних (життєво важливих) продуктів харчування;
- 3) відповідність обсягів і структури експорту-імпорту продовольства безпечному для даного регіону рівню;
- 4) відповідність якості і безпеки продовольства вимогам санітарно - гігієнічних екологічних і епідеміологічних стандартів здорового харчування.

Як показує практика найпростіше визначати рівень продовольчої безпеки регіонів за споживанням основних продуктів харчування у порівнянні з раціональними нормами. Необхідний для здоров'я рівень споживання береться набір продуктів харчування, закладений у споживчий кошик, що розрахований згідно з медичними нормами. Слід зазначити, що рівень продовольчої безпеки на регіональному рівні можна розраховувати

на основі сукупного індексу, що характеризує земельні ресурси, рівень осначеності і рентабельності виробництва в АПК, державну політику відносно сільського господарства, ступінь інтеграції регіональних ринків продовольства для обміну між регіонами. Враховуються також екологічні умови регіону (ступінь виснаження природних ресурсів та забруднення навколишнього середовища) [3].

Аналізуючи сучасний стан продовольчої безпеки в Україні можна говорити про наявність різних тенденцій у сфері продовольчого забезпечення регіонального рівня. Фактичний рівень споживання основних продуктів харчування населенням України значно відстає як від раціональних норм, так і від рівня споживання в країнах ЄС. Найбільше відставання спостерігається по м'ясу і м'ясопродуктам, молоку і молокопродуктам, плодам, ягодам та винограду.

З таблиці 1 видно, що стосовно і інших груп продовольчих товарів, то вирішення продовольчої безпеки потребує адекватних рішень як на державному, так і регіональному рівнях.

Таблиця 1 Середні показники споживання продуктів харчування у порівнянні з раціональними нормами (2009р.)

Назва регіону	Раціональна норма харчування (кг на душу населення)									
	м'ясо та м'ясопродукти	молоко і молокопродукти	яйця (шт.)	риба і рибопродукти	хліб і хлібопродукти	картопля	овочі та баштанні	плоди, ягоди, виноград	цукор, кондитерські вироби	Олія
	83	380	290	20	101	124	161	90	38	13
Середні показники споживання (кг на душу населення) у 2009 р.										
АР Крим	61,2	212,4	252	22,8	114	67,2	118,8	44,4	38,4	21,6
Вінницька область	61,2	297,6	252	30	142,8	124,8	118,8	40,8	48	25,2
Волинська область	51,6	254,4	204	18	120	132	110,4	32,4	34,8	21,6
Дніпропетровська область	63,6	238,8	240	25,2	103,2	78	103,2	38,4	39,6	20,4
Донецька область	70,8	226,8	252	25,2	112,8	87,6	128,4	48	43,2	22,8
Житомирська область	57,6	246	228	22,8	121,2	98,4	106,8	32,4	42	24
Закарпатська область	46,8	248,4	216	10,8	123,6	104,4	122,4	37,2	39,6	21,6
Запорізька область	54	187,2	228	24	98,4	80,4	111,6	39,6	36	18
Івано-Франківська область	36	310,8	204	12	121,2	118,8	117,6	42	39,6	22,8
Київська область	54	256,8	216	24	106,8	104,4	103,2	36	36	21,6
Кіровоградська область	48	192	228	20,4	110,4	97,2	121,2	30	39,6	20,4
Луганська область	67,2	220,8	252	20,4	108	90	120	39,6	42	22,8
Львівська область	46,8	289,2	228	16,8	106,8	108	117,6	45,6	36	25,2
Миколаївська область	60	268,8	252	26,4	127,2	97,2	142,8	46,8	43,2	22,8
Одеська область	57,6	225,6	252	26,4	99,6	91,2	126	51,6	38,4	21,6

Полтавська область	56,4	230,4	216	24	112,8	116,4	127,2	37,2	37,2	19,2
Рівненська область	54	253,2	228	24	116,4	128,4	118,8	31,2	37,2	22,8
Сумська область	46,8	189,6	228	20,4	120	116,4	121,2	32,4	38,4	24
Тернопільська область	44,4	312	192	19,2	122,4	103,2	104,4	34,8	31,2	24
Харківська область	61,2	210	252	21,6	102	90	115,2	40,8	36	20,4
Херсонська область	56,4	207,6	252	28,8	123,6	102	118,8	43,2	46,8	21,6
Хмельницька область	49,2	241,2	228	19,2	121,2	126	120	38,4	39,6	25,2
Черкаська область	58,8	199,2	264	31,2	129,6	100,8	135,6	45,6	45,6	26,4
Чернівецька область	43,2	237,6	204	14,4	120	72	124,8	39,6	39,6	21,6
Чернігівська область	57,6	238,8	252	26,4	117,6	141,6	126	36	44,4	24
Україна	57,6	237,6	240	21,6	111,6	96	121,2	43,2	38,4	22,8

З десяти представлених продуктів споживання, п'ять є основними: хліб і хлібопродукти, м'ясо і м'ясопродукти, молоко, овочі, картопля і цукор. Відмінності у дефіциті їх споживання можна охарактеризувати наступним чином:

Найбільший дефіцит споживання хліба і хлібопродуктів мають Запорізька, Одеська, Дніпропетровська та Харківська області. Великі відхилення від раціональних норм у споживанні м'яса і м'ясопродуктів мають Івано-Франківська, Чернівецька, Тернопільська, Львівська і Закарпатська області. У споживанні молока відстаючими є Сумська, Запорізька, Черкаська, Кіровоградська області. Максимальний дефіцит у споживанні овочів мають Дніпропетровська, Київська, Житомирська, Волинська, Тернопільська області.

Найменше картоплі споживають АР Крим, Чернівецька, Дніпропетровська, Луганська області. У споживанні цукру спостерігається забезпечення споживання на рівні раціональних норм.

Щодо найвищих показників споживання цих продуктів, то їх мають: у споживанні хліба – Вінницька, Черкаська, Миколаївська області; у споживанні м'яса і м'ясопродуктів – Луганська, Дніпропетровська, Харківська області; у споживанні молока – Івано-Франківська, Вінницька, Волинська, Київська; у споживанні овочів – Миколаївська, Черкаська, Донецька області; у споживанні картоплі – Чернігівська, Рівненська, Київська області; у споживанні цукру – Вінницька, Хмельницька, Черкаська.

Проаналізувавши споживання інших харчових продуктів споживчого кошика можна виділити області, що мають високий і відповідно низький рівні продовольчого забезпечення, що показано на рис. 1. Вони переважно досягаються за рахунок стабільно низького чи високого споживання усіх видів продукції. Крім того, більшість областей мають середній і вищий за середній рівень забезпеченості усіма видами продуктів харчування, а частка витрат сімейного бюджету на продовольство не перевищує 60%.

Щодо рівня продовольчої безпеки, то найвищий рівень мають Полтавська, Кіровоградська, Чернігівська, Вінницька, Хмельницька,

Черкаська області. Найнижчий рівень продовольчої безпеки мають АР Крим, Закарпатська, Івано-Франківська, Луганська, Донецька області. На високий рівень областей першої групи значний вплив мають сприятливі природні умови. Низький рівень продовольчої безпеки зумовлюють природні умови гірських областей України, посушливі умови АР Крим та промисловий розвиток Луганської та Донецької областей з низьким рівнем доходів населення.

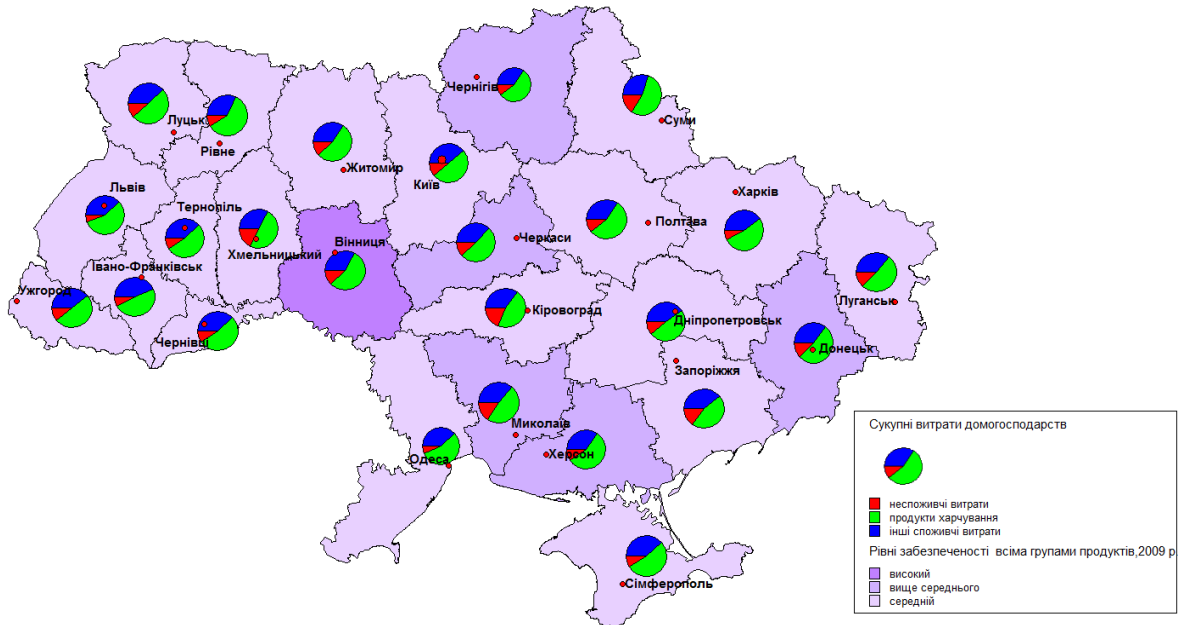

Рис. 1. Забезпеченість регіонів продуктами харчування (2009 р.)

Продовольча безпека гарантується системою державного замовлення на продукцію сільського господарства і продовольство у Вінницькій, Дніпропетровській, Запорізькій, Кіровоградській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Сумській, Харківській, Херсонській, Хмельницькій, Черкаській і Чернігівській областях. Області, що мають пасивний баланс, тобто орієнтований на імпорт: Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська та Чернівецька області [2].

Наразі в усіх регіонах країни значна частина населення не має можливості споживати достатню кількість продуктів харчування через неможливість купувати необхідну їх кількість. За роки незалежності України чисельність населення із середньодушовими загальними доходами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму до 2005 року становила більше 60-70%, певне зменшення кількості таких громадян фіксується лише останні п'ять років. Ціни на товари продовольчої групи за останні роки зросли в середньому у три рази вищими темпами, ніж заробітна плата робітників і службовців, та у чотири рази – ніж зарплата працівників сільського господарства. За даними статистичного бюро Європейської комісії, індекс купівельної спроможності громадян України залишається

одним з найнижчих у Європі – 15 % від європейської норми. Згідно з дослідженнями Світового банку, третина громадян України (понад 27 %) знаходиться за межею бідності. За рівнем середньої заробітної плати Україна відстає в 1,5 – 2 рази від постсоціалістичних країн. Крім того в Україні постійно скорочується виробництво всіх видів продовольчої продукції. Натомість зростає експансія зарубіжних товаровиробників на внутрішній продовольчий ринок. Неякісні і дешеві продукти, які завозяться із зарубіжних країн, витісняють вітчизняних товаровиробників.

Досвід розвинутих країн показує, що проблема продовольчої безпеки повинна вирішуватися централізовано на загальнодержавному рівні. Однак в Україні до цього часу відсутня науково обґрунтована та розрахована на тривалу перспективу політика щодо продовольчого забезпечення, що призводить до прямих економічних збитків суспільства. Тобто проблема продовольчої безпеки держави та окремих її регіонів потребує нагального вирішення. В цих умовах регіони можуть взяти на себе ініціативу і сформуванню власну аграрну політику, направлену на забезпечення продовольчої безпеки на відповідній території. Наразі для країни і окремих її регіонів важливо визначити стратегічні орієнтири і цілі розвитку агропромислового сектора країни та розробити основні механізми їх реалізації. Основою формування такої політики повинна стати аграрна доктрина, яка має визначити мету, завдання, принципи і державну стратегію продовольчої безпеки в області. При цьому досягнення продовольчої безпеки повинно бути визначено як генеральна мета державної аграрної політики, оскільки забезпечення населення продовольством свідомо чи підсвідомо залишається головною метою аграрної політики в будь-якій суспільній системі [1].

Державна і регіональна соціально-економічна політика повинна бути спрямована на підвищення купівельної спроможності громадян, створення соціально-економічної системи, що гарантує доступність продовольства кожному громадянину не тільки в короткостроковій, але і в довгостроковій перспективі.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Здійснений аналіз може бути використаний для вивчення продовольчої безпеки у регіональному розвитку та для обґрунтування регіональної політики держави у сфері забезпечення населення продуктами харчування.

1. Гойчук О.І. Продовольча безпека / Гойчук О.І.– Житомир: Полісся. –2004. -348 с. 2. Дейнеко Л.В., «Продовольчий комплекс України: проблеми теорії та практики» / Дейнеко Л.В., Загній О.Г., Шелудько Е.І., Коваленко А.О., Купчак П.М. - К., 2006. –262 с.

3. Лисецький А.С. «Продовольча безпека: теорія, метод, емпіричний аналіз» / Лисецький А.С. - К.,2005.- с.7-23.

4. Хвесик М.А., Продовольча безпека України / Хвесик М.А., Лисецький А.С. – К.: РВПС України НАН України, 2008. – 150с.

5. Шевченко О.О. Продовольче забезпечення України: використання світового досвіду, державна політика, теорія і практика управління: монографія/ Шевченко О.О. – Донецьк: Юго-Восток, 2009. – 385с.